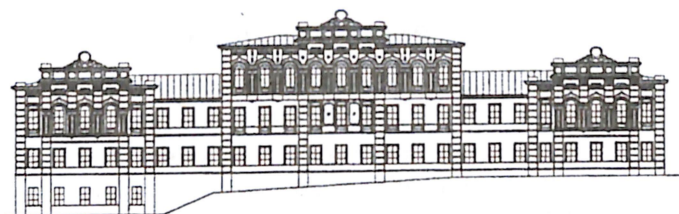

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Випуск 6
Збірник наукових праць

Харків – ХДАК
2001

УДК 025.7:027.7

О.П. ВОЛОДЬКОВА

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Висвітлюються проблеми розробки та реалізації стратегії фондоутворення бібліотек вищих навчальних закладів. Розглянуто вплив зовнішнього середовища – процесів інформатизації суспільства та вищої освіти – на склад і структуру фондів вузівських бібліотек

Функціонування та розвиток українських бібліотек здійснюється в нових соціально-економічних умовах, які зумовлені соціально-демографічними, політичними, правовими, економічними та науково-технічними чинниками. Ці фактори взаємопов'язані та визначають динаміку макросередовища бібліотечно-інформаційної установи. Малобюджетне фінансування бібліотечної сфери, розширення тематичного спектру та обсягів документів, що випускаються, при їх постійному подорожчанні, низька платоспроможність основних категорій реальних та потенційних користувачів змушують змінювати стратегію формування бібліотечного фонду, постійно здійснювати моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища бібліотеки.

При формуванні фондів вузівської бібліотеки необхідно зважати на всі чинники, які впливають на його зміст, призначення та використання. Якість фонду залежить від урахування всіх внутрішніх та зовнішніх чинників. В.І. Терьошин називає внутрішні чинники, що впливають на ефективність функціонування бібліотечного фонду, тобто $F = f(a, b, c, d, \dots, n)$, де F – бібліотечний фонд, a, b, c, d, \dots, n – чинники [9, С. 37].

Наше основне завдання – визначити сучасні тенденції розвитку фондів вузівської бібліотеки.

Згідно з системним підходом будь-яка система, зокрема бібліотечний фонд, є соціальною підсистемою, ланкою суспільної системи, оскільки вона існує не ізольовано, а у тісному зв'язку, взаємодії з багатьма іншими системами однакового з нею або іншого (більш високого або низького) гатунку. Тому велике значення має вивчення взаємодії даної системи з іншими системними об'єктами, що виступають по відношенню до неї як чинники зовнішнього середовища. При дослідженні бібліотечного фонду слід зважати на його місце, роль та функції до всієї сукупності зовнішніх соціальних умов. Таким чином, можна виділити такі системи, які є

зовнішніми чинниками формування фондів вузівської бібліотеки:

- рівень політичного, економічного та культурного розвитку суспільства;

- впровадження державних стандартів вищої професійної освіти, структурно-змістовна форма вузу;

- зміни в бібліотечному середовищі та ін.

Таке розміщення систем безпосередньо пов'язане з методологічними основами зумовлення потреби суспільства у важливих духовних та матеріальних цінностях та визначення правильних пропорцій між їх виробництвом та споживанням. Постійно зростаючий попит суспільства завжди викликає певні відповідні заходи для його задоволення, а задоволення, в свою чергу, стимулює його подальший розвиток. У цьому полягає діалектичний зв'язок між попитом суспільства та його задоволенням.

Навчальний заклад та бібліотека завжди і майже в усіх народів світу здійснюють підготовку нової генерації людей до входження в соціум та ефективного (як для окремої людини, так і для суспільства) життя в ньому. Суспільний прогрес став можливим лише тому, що нове покоління людей опанувало виробничий, соціальний та духовний досвід предків та, збагачуючи його, вже в більш розвиненій формі передавало своїм нащадкам. Таким чином, передача накопиченого виробничого та духовного досвіду наступним поколінням людей стала важливою передумовою існування та розвитку людського суспільства, однією з його суттєвих функцій. Саме тому освіта та бібліотека невіддільні від розвитку людського суспільства та притаманні йому з початку виникнення.

Але, як будь-яке суспільне явище, освіта та бібліотека під впливом саме соціальних умов постійно вдосконалювались та розвивались. Чим складнішим та розвиненішим ставало виробництво, чим більше накопичувалося наукове знання, тим важливішого значення набувала спеціальна підготовка підростаючого покоління до життя, тим гостріше поставала необхідність у спеціально організованому навчанні. Тому освіта та виховання перетворилися в об'єктивну потребу суспільства та стали основною передумовою його розвитку.

З точки зору системного підходу освіта є підсистемою суспільства і, як кожен елемент системи, впливає на рівень розвитку суспільства. Саме тому розвиток науки та техніки значною мірою залежить від рівня вищої освіти, від якості підготовки фахівців, зокрема вчених. Вища освіта та наука є нерозривною органічною єдністю. Як без науки неможливе виникнення та розвитку вищої освіти, так і без вищої освіти неможливий безперервний розвиток науки.

Як підсистема суспільства освіта розвивається під впливом певних соціальних умов. Так до 1950-х рр. основним принципом діяльності навчальних закладів було навчання людини всьому тому, що вона «має знати». Докорінні зміни у вищих навчальних закладах всього світу зумовили зміну парадигми та змісту навчання, яка пов'язана з інформатизацією освіти. Впливу інформатизації підлягають всі складові освіти: наука, управління, практика та система їх інформаційного забезпечення. Всі нові напрями в педагогіці, нові наукові школи, які виникли на початку 1980-х рр., базувалися на головному твердженні, висунутому когнітивною психологією, згідно з якою навчання – процес засвоєння інформації. Водночас зі зміною парадигми та розвитком нових педагогічних технологій відбувається процес зміни змісту навчання: до традиційних декларативних знань (які відповідають на запитання «Що?») та процедурних (запитання «Як?») додається потреба суспільства навчити людину тому «Як отримати інформацію, знання?», «Як навчитися?». «В суспільстві, яке постійно змінюється, будь-які спеціальні знання швидко застарівають. Людина повинна постійно вчитися, щоб пристосовуватися до змін, які зумовлюють розвиток науки та техніки. Таким чином, головне в процесі навчання – це основні навички сприймання нових знань. Такі навички, які можливо використовувати в різноманітних ситуаціях, набувають стратегічного значення. Найважливішими з них є вміння самостійно вчитися» [2; 12]. Учені підкреслюють, що вища школа відрізняється від середньої не лише спеціалізацією підготовки, ступенем складності, великим обсягом навчального та наукового матеріалу, а головне – методикою навчальної роботи, в якій закладена творча основа та рівень самостійності студентів [1, С. 329-330; 7, С. 84-85].

Педагоги констатують той факт, що сучасний етап розвитку освіти є перехідним: традиційна (інформаційна) парадигма поступово замінюється нетрадиційною (особисто-орієнтованою), яка має включати все, що необхідно людині для побудови та розвитку власної особистості [4]. Освіта має носити творчий, новаторський характер та базуватися на науково обґрунтованих знаннях.

Суспільство в умовах інформатизації висуває перед освітою та вузівською бібліотекою, як елементом освітянської системи, нові вимоги по формуванню інтелектуального потенціалу нації, забезпеченню інформаційної свободи громадянам держави. Бібліотеки вищих навчальних закладів у період «інформаційного вибуху» та «освітнього буму» повинні сприяти розвитку вищої освіти. До того ж вони потребують відповідної юридичної підтримки, тому що, як слушно відзначає у статті «Бібліотеки та освіта» І. Осипо-

ва [8], незважаючи на велику допомогу освіті, бібліотеки не згадуються в юридичних документах, що стосуються освіти, тобто деюре не розглядаються серед інших інститутів, що належать до даної сфери суспільної практики.

Зміни, що відбуваються в системі освіти, зумовлюють зміни в напрямках діяльності бібліотек, які стають джерелами інформаційних ресурсів, а не «допоміжними» структурами. Загальновідомо, що в інформаційному суспільстві головними цінностями є не сировина або матеріали, а, перш за все, творчий потенціал та розумові здібності людини. Створити їх можна лише підвищуючи освітній рівень суспільства. Саме тому очевидна необхідність перетворення вузівських бібліотек у потужніший, ніж нині, інструмент суспільства, яке вчиться, та нетрадиційної педагогіки. Бібліотеки вищих навчальних закладів мають значні інформаційні ресурси, досвід інформаційного посередництва та спілкування з різними категоріями користувачів. Здатність організувати доступ користувачів до ресурсів робить бібліотеку фокусом суспільства, що вчиться.

Нині загальносвітовою тенденцією є збільшення терміну навчання, зумовленого зростаючими вимогами до фахівців вищої кваліфікації. Однак збільшення тривалості навчання фахівців у навчальному закладі в традиційній формі є економічно недоцільним. Саме тому постає питання про необхідність нових технологій освіти, що потребує інформаційної підтримки процесу навчання. Уже сьогодні можна передбачити, що через кілька років система навчання базуватиметься на самостійній діяльності студентів та на використанні Інтернет, відкритих стандартів та розподілених систем.

Бібліотеки вузів передусім потребують впровадження цих технологій, оскільки новітні комп'ютерні технології дозволяють кардинально розширити можливості, що надаються користувачам, підвищити оперативність доступу до ресурсів, які нині дуже різноманітні, включають друковані джерела, довідковий апарат, електронні носії інформації, бази даних, картотеки, досє та ін. Безумовно перевагами сучасної вузівської бібліотеки є універсальність, популярність, традиційність (наявність інформації про місце розміщення, функції та фонди бібліотек), забезпечення не лише сигнальною, бібліографічною, але й повнотекстовою інформацією, доступність (бібліотека завжди була та залишається одним із найдоступніших засобів отримання різноманітної інформації).

Тенденції нових навчальних планів до зменшення аудиторних занять та збільшення частки самостійної роботи студентів потребують від бібліотек розвитку додаткових послуг. Пріоритетним

напрямом діяльності вузівських бібліотек є розвиток дистанційної освіти, головна перевага якої – надання студентам можливості інтерактивної взаємодії з інформаційним середовищем та вибору режиму занять [9]. Можливість забезпечення навчальних закладів новою інформаційною технікою зумовила розвиток інтерактивної педагогіки (комунікативної моделі взаємодії з комп'ютером). Ця педагогіка передбачає модель, коли знання розглядаються не як даний масив фактів чи теорій, а як величина, наближення до якої поступове та неоднозначне. Перевага комунікативної моделі в тому, що студент бере на себе більшу відповідальність за те що і як він вивчає. Студент моделює особистий образ світу, а мета педагога полягає в заохоченні до ініціативи, спрямованої на формування особистого сприйняття дійсності [5, С. 30].

Головна проблема дистанційного навчання – забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів, формування власних електронних фондів. Основними джерелами інформації, якими володіють бібліотеки, є паперові документи. Для того щоб стати повноправним учасником розподіленого інформаційного простору, необхідно формувати фонди бібліотек вищих навчальних закладів новими машинозчитуваними (цифровими, електронними) носіями інформації, головним чином краєзнавчого характеру, як продукту регіону, що одночасно може зацікавити користувачів України та зарубіжних країн. Це можуть бути електронні підручники та навчальні посібники, методичні вказівки, контрольні роботи для заочників, навчальні пакети прикладних програм та інші електронні видання, необхідні для навчального процесу, а також: електронні каталоги бібліотек, бібліографічні покажчики та повнотекстові бази даних, зокрема, матеріали наукових конференцій, найцінніші статті зі збірок праць та періодичних видань або їх реферати та ін.

Усі ці документи складають електронні фонди цифрової бібліотеки (Digital Library) – «розподіленої інформаційної системи, що дозволяє надійно зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів, які можна отримати у зручній для користувача формі через глобальні мережі передачі даних» [10].

Можливості цифрових (або електронних) бібліотек особливо важливі для наукової, дослідницької та освітньої діяльності. Саме тому динамічно ці проекти розвиваються на базі провідних університетів світу. Доступність, актуальність та повнота інформаційних ресурсів сприяють якісній підготовці фахівців, що володіють передовими на даний момент знаннями, необхідними для професійної діяльності в конкретній галузі. Нині традиційні бібліоте-

ки не завжди спроможні в повному обсязі та своєчасно задовольнити інформаційні потреби студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів. Це особливо помітно на прикладі галузей знань, що швидко розвиваються (техніка, медицина, біологія, інформатика та ін.). Крім цього бібліотекарі відзначають потребу користувачів, поряд із виданнями останніх років, у документах 30 – 50-річної давності. Очевидно, що значна кількість сучасних публікацій буде необхідною через 30 – 50 років [3]. У зв'язку з цим потрібна аналітична робота по формуванню та зберіганню фондів наукових бібліотек на принципово новому рівні.

Фонди цифрових бібліотек створюють двома основними способами: переведення традиційних документів в електронну форму; електронні публікації, коли документ спочатку створюється в електронній формі (текстові, картографічні, аудіовізуальні документи, образотворчі матеріали, нотні видання та ін.) [10].

Вирішення проблеми переведення документів у електронну форму потребує розробки спеціальних програм, які сприяють визначенню пріоритетів з урахуванням цінності документів, раритетності самих видань або високого попиту користувачів. Найпопулярнішими документами, які переводять у цифровий формат, є рідкісні рукописи та раритети, результати наукових досліджень у вигляді систематизованих моделей та описів експериментів, журнальних публікацій, фільмотеки, відеотеки та аудіотеки.

Складніше вирішується питання придбання електронних видань у фонди бібліотек, які виробляються в Україні та за кордоном, не лише через значні кошти, необхідні для їх купівлі, але й з причин недостатньої розробленості їх класифікації та видової структури, відсутність інформації про електронні видання.

Однак слід відзначити, що основні напрями розвитку цифрових бібліотек в Україні ще точно не визначені – цей процес лише починається. Створення розподіленої мережі електронних бібліотек потребує значних ресурсів та координації зусиль різних державних та місцевих органів влади, суспільних та комерційних структур, що спеціалізуються в галузях науки, культури та освіти.

Крім створення електронних аналогів навчальної літератури, за останні роки фонди вузівських бібліотек зазнали й інших значних змін. Зросла частка спеціальних, наукових, довідкових, виробничих видань та інших видів документів, які кафедри замовляють для забезпечення навчального процесу та науково-дослідницької діяльності.

Останніми роками відбувається трансформація процесу комплектування та дії системи документопостачання. З одного боку,

спостерігається порушення традиційних зв'язків у книгообміні, нестійке відновлення (на нових демократичних умовах партнерства) системи книгорозповсюдження та книготорговельної бібліографії, пов'язані з цим ускладнення основних процесів фондоутворення. З іншого, розвивається система комплектування нових джерел: виставкової роботи з провідними видавництвами, пільгового придбання видань, активізація взаємодії з благочинними вітчизняними та закордонними організаціями й фондами, використання можливостей Інтернет для пошуку, замовлення та отримання як друкованих, так і електронних версій документів [6].

Високий рівень бібліотечної діяльності, ефективність функціонування бібліотеки в цілому залежать від упорядкування документів, які складають бібліотечний фонд. В залежності від типів документних та інформаційних запитів користувачів, соціальних функцій вузівської бібліотеки та типів і видів документів бібліотечний фонд прийнято структурно поділяти на :

- *навчальний підфонд* забезпечує студентів підручниками, навчальними посібниками, практикумами та навчально-методичними посібниками з усіх дисциплін, що викладаються у навчальному закладі, включаючи суспільні та загальноосвітні науки;

- *науковий підфонд* забезпечує науково-дослідницьку та навчально-дослідницьку роботу вузу офіційними матеріалами та документами, науковими, виробничими, методичними та науково-популярними виданнями;

- *підфонд художньої літератури* комплектується творами українських, російських та зарубіжних письменників;

- *довідково-бібліографічний підфонд* містить довідкові документи, бібліографічні покажчики, реферативні журнали, сигнальну інформацію, експрес-інформацію, літописи Книжкової палати України, інформаційні видання, документи з бібліотекознавства, бібліографії та інформатики.

Таким чином, у кожному підрозділі бібліотечного фонду повинні зосереджуватися документи, що відповідають однотипним документним та інформаційним запитам користувачів, незалежно від їх видів; найактивніша частина фонду повинна бути наближена до пунктів обслуговування читачів. Така концентрація фондів дозволяє скоротити кількість примірників замовлених документів, збільшити видачу літератури, оскільки всі примірники одного видання зосереджені в одному, а не в кількох фондах, уникнути «розпилення» кадрів.

Крім цього акцент на самостійну роботу студентів, різке збіль-

шення кількості друкованих (книг, журналів, газет) та нових носіїв інформації (мікрофільмів та мікрофіш, відео- та аудіоматеріалів, слайдів, баз даних на дисках та оптичних компакт-дисках) впливають на формування та використання бібліотечних фондів вузів, зростання кількості студентів, що обслуговуються у вузівських бібліотеках.

Однак більшість студентів змушені ще звертатися за науковою літературою зі спецкурсів до інших бібліотек. Локальність мережі вузівських бібліотек України за сучасних умов не може забезпечити інформаційні потреби навчального процесу, запиту, пов'язані з науково-дослідницькою роботою, а також різноманітні інтереси, зумовлені суспільним та культурним життям вузу. Відсутність координації і кооперації між бібліотеками вузів та бібліотеками для юнацтва Міністерства культури і мистецтв негативно впливає на якість задоволення інформаційних потреб студентів. Наявність цих бібліотек на одній території для забезпечення вищої професійної освіти надає можливість формувати розподілені бібліотечні фонди, які сприяють задоволенню інформаційних запитів майбутніх спеціалістів у різних галузях науки, техніки та культури. Формування розподіленого бібліотечного фонду дозволяє скоротити невиправдане зростання та дублювання фондів, забезпечити раціональне витрачання державних коштів для придбання та зберігання документів, підвищити оперативність та повноту задоволення запитів, що досягається оптимальним розподілом та використанням інформаційних ресурсів.

Розширення видового складу фондів, застосування у вузівських бібліотеках відповідної інформаційної техніки впливають на структурні зміни у вузівській бібліотеці, тобто відбувається перетворення її у багатоаспектні бібліотечно-інформаційні центри, які передбачають: оптимізацію комплектування, впровадження нових форм інформаційного обслуговування на основі спеціалізованих бібліографічних, фактографічних та повнотекстових баз даних, створення автоматизованих читацьких місць, навчання бібліотечного персоналу, конверсію бібліотечного довідково-пошукового апарату в машинозчитувані форми, організацію бібліотечної локальної мережі та інтеграцію в розподілену інформаційну систему з іншими бібліотечними та інформаційними установами. Створення бібліотечно-інформаційних центрів та формування розподілених бібліотечних фондів сприяють формуванню оптимального інформаційного середовища для студентів та викладачів вузів, побудові системи інформаційної підтримки освіти.

Таким чином, розглянуті чинники формування фондів вузівської бібліотеки – системи, з якими бібліотечний фонд взаємодіє, змінюючи їх та змінюючись при цьому сам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Учеб.-метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1980. – 368 с.; 2. Бабанский Ю.К. Школа в условиях информационного взрыва // Перспективы. – 1983. – № 2. – С. 5-21; 3. Березовская С. С учебным процессом мы – единое целое // Библиотека. – 1999. – № 7. – С. 20-22; 4. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11-17; 5. Воробьев Г.Г. Школа будущего начинается сегодня. – М.: Просвещение, 1991. – 237 с.; 6. Воскобойникова-Гузева О. Формування фонду наукової літератури універсальних та спеціальних наукових бібліотек України // Бібл. вісн. – 2000. – № 2. – С. 6-10; 7. Золотарёва В. Традиционный документ в цифровой перспективе // Библиотека. – 1999. – № 9. – С. 35-37; 8. Осипова И. Библиотеки и образование // Библиотековедение. – 1999. – № 1. – С. 22-29; 9. Семёнов А. Кооперация – основа распространения дистанционного обучения // Библиотека. – 1999. – № 9. – С. 32; 10. Соколова Н., Рябев В. Цифровые библиотеки наших университетов: планы и реалии // Библиотека. – 1999. – № 5. – С. 59-62; 11. Терещин В.И. Библиотечный фонд: Учеб. пособие. – М.: МГИК, 1994. – 175 с.; 12. Хюсен Т. Современные тенденции развития образования // Перспективы. – 1983. – № 1. – С. 3-19.

Надійшла до редколегії 20.03.2001 р.

УДК 021.4

С.О. ДЕНИСЕНКО

**ДІЛОВІ ПОТРЕБИ КОРИСТУВАЧІВ БІБЛІОТЕК
З КРАЄЗНАВСТВА**

Розглядаються особливості ділових потреб споживачів у сфері краєзнавства

Економічна і політична ситуація в Україні поставила безліч нових завдань перед бібліотеками. Для кожної бібліотеки регіонального рівня, яка діє сьогодні в умовах складного, динамічного середовища (зовнішнього і внутрішнього), обмеженості ресурсів (кадрових, фінансових, інформаційних та ін.), важливо знайти свою ринкову нішу, розробити власну стратегію і тактику поведінки на інформаційному ринку, правильно визначити зміст і методику обслуговування цільових груп споживачів. Кожній із цих бібліотек потрібно мати чітке уявлення про групи користувачів, характер необхідної їм інформації, природу, умови, механізми